

ЕКОМЕРЕЖА КАРПАТ: ЗБЕРІГАЮЧИ ЗЕЛЕНЕ СЕРЦЕ ЄВРОПИ

Матвеев С.Р.¹, Безусько А.Г.², Мовчан Я.І.³

1 -Державна служба заповідної справи Мінприроди України; e-mail: s_matvyeyev@menvr.gov.ua

2-Центр збереження біорізноманіття Національного Університету "Києво-Могилянська Академія"; e-mail: bezusko@naukma.kiev.ua

3-Науково-навчальний центр "Екобіобезпека" Національного авіаційного університету; e-mail: iar57@i.ua

Matvyeyev S.R.¹, Bezusko A.H./, Movchan Ya.I.³ Ecological Network in the Carpathians: how to conserve green heart of Europe.

1-State department of reserves of Ministry of **Nature** Protection of Ukraine; e-mail; s_matvyeyev@menvr.gov.ua

2-Biodiversity Protection Centre of "Kiyv-Mohyla Academy" National University; e-mail; bezusko@naukma.kiev.ua

3-Scientific-educational centre "Ecobiobezpeka"; e-mail: iar57@i.ua

The present time anthropogenic pressure in the Carpathian region reached its critical limits. Because of progressing destruction of forests, poaching, industrial pollution, intensification of agriculture, development of tourism, expansion of region's transport network and other adverse factors of economic activities, now serious threats to the unique diversity of the Carpathians and disruption of the whole mountain ecosystem are observed. The situation can become further complicated as will no effective measures, including the legal mechanism for uniting efforts of all Carpathian countries with the purpose of strengthening the co-operation in the field of preservation and sustainable use of the Carpathians. The basic instrument for these goals is Carpathian Eco-Net, the conceptual aspects of it is considered and algorithm of next steps proposed.

Ідея екомережі як системи просторовим чином зв'язаних біотопів (ділянок з біоценозами) на місцевому, регіональному чи іншому рівні, яка має певний правовий статус та відновлює природний каркас території, - пов'язана з підтриманням та/чи відновленням біогеохімічних циклів, забезпеченням панміксії, неперервності природних ділянок території, збереженням/відновленням еко- та біотопів, - з одного боку, та гармонізацією такої діяльності з суспільно-економічною діяльністю - з другого (Мовчан, 1997). Екомережа - втілення екосистемного підходу в процесі, насамперед, просторово-планувальної діяльності, і є базовим інструментом екологічно-збалансованого розвитку на ландшафтно-екосистемному рівні. Методологічно екомережу - як поняття і тип відповідної діяльності, - можна розглядати як втілення ідей голізму („цілісності" феноменів і систем природи) та «адаптованого» натуроцентризму (світогляд, який визнає пріоритет природи). Принципова іноваційність (ще не реалізована) методології екоме-

режі полягає в одночасній відмові від охоронної категоричності і жорсткого обмеження господарської діяльності та від тотальної просторової експансії і ігнорування природних чинників розвитку суспільства. Втілення ідеї екомережі результується у вивільненні коштів для оптимізації суспільно - економічних заходів на частині території, запуску природних процесів відновлення та стабілізації екосистем і ландшафтів на іншій частині території, ренатуралізації та збереженні природних біо- та екотопів.

Історично сучасна ідея екомережі є європейською, і синтезує пропозиції щодо охорони природи в країнах Центральної та Східної Європи (Чехія, Словаччина, Україна), потреби людей у природному довкіллі і вимоги щодо його відновлення в Західній Європі (Нідерланди) і втілює їх прагматичним чином на засадах поліфункційності та екосистемності (Мовчан, 1997; Мовчан, Шеляг-Сосонко, 1999, див. також: www.ecspc.nl). Ряд європейських країн правовим чином визначили перспективи розвитку екомереж, в тому числі на міжнародній основі (Нідерланди, Угорщина, країни Балкан, Балтії, Карпат, Україна, Швейцарія). В Україні діють Загальнодержавна програма формування національної екомережі на 2000-2015 рр. (2000) та Закон про екологічну мережу (2004). Після Саміту в Йоганезбурзі (2002) та 7-ї Конференції Сторін Конвенції про біорізноманіття (див.: Мовчан, 2004) концептуальні положення про екомережу увійшли в документи світової екополітики (www.biodiv.org).

В основі теорії та практики екомережі лежить здатність природних систем до підтримання стаціонарної нерівноваги, саморегуляції, активного і адаптивного відновлення та розвитку, забезпечення екосистемних функцій. Це пов'язано з екосферною роллю біоти, насамперед її фітокомпоненти, здатної виробляти органічну речовину, що виступає базисною щодо розвитку життя та суспільства на планеті (Шеляг-Сосонко та ін., 2002). Базисність полягає, окрім участі в перенесенні і трансформації речовини, енергії та інформації, в освоєнні простору, формуванні та підтриманні градієнтів умов довкілля. Регіоном, який може стати пілотним для повноцінного втілення ідеї екомережі, є Карпати, і успіх такого втілення означатиме також успішність місцевих людей і збереження природного довкілля на значній частині Європи, оскільки йдеться про підтримання «биття» «зеленого серця» Європи.

Сьогодні антропогенний тиск у регіоні досягнув критичної межі, і, в результаті посиленого знеліснення, бракон'єрства, промислового забруднення, посилення розвитку сільського господарства, розвитку туризму, розширення транспортної мережі та інших негативних впливів господарської діяльності людини, постала серйозна загроза порушення природності та унікальності Карпатських гір і розбалансування всієї гірської екосистеми. Весь регіон Карпатських гір за фізико-географічними, геоморфологічними, гідрологічними та екологічними характеристиками являє собою єдину, природну систему, стан мережі водних артерій якої істотно залежить від стану рослинного покриву - переважно лісів, що вкривають площі водозборів. Слід враховувати також те, що більшість територій (понад 90%) в горах - це схили. Інтенсивне використання гірських угідь призводить, зо-

крема, до ерозії ґрунтів. Ерозія ґрунтів і селеві потоки внаслідок повеней є одними з багатьох мотивів щодо потреби забезпечення впровадження невиснажного природокористування і запобігання негативним впливам експлуатації гірських районів.

В різних країнах були прийняті законодавчі акти і виконано низку екологічних проектів, спрямованих на охорону і збереження Карпат. Важливим кроком у захисті Карпат в Україні стало прийняття Закону про мораторій на суцільні рубки ялицево-букових гірських лісів (2000), поштовхом для прийняття якого були страшні повені наприкінці минулого століття. Закон став початковою віхою на шляху до збалансованого використання Карпатського регіону. Однак слід відмітити, що поодинокі національні, регіональні або місцеві проекти не вирішують проблеми в цілому, оскільки вся екосистема Карпат продовжує експлуатуватися у різних своїх ділянках неузгоджено і нестійкий баланс, який вже порушено за багатьма чинниками і ознаками, не може бути врегульований на локальному рівні. Враховуючи міжнародний і національний досвіди, Україна ініціювала в 2001 році розроблення, підписання і ратифікацію Рамкової Конвенції про охорону Карпат (Карпати - "зелене серце" Європи, 2003). Рамкова конвенція окреслила загальні принципи і передбачає наступне визначення окремими протоколами конкретних напрямків діяльності. Вона включає вимоги Конвенції про біорозмаїття, Всеєвропейської стратегії біологічного та ландшафтного біорозмаїття, багатосторонньої співпраці, визначені в ст. 13 "Порядку денного 21 століття" ООН "Спостереження за вразливими екосистемами", Програми сталого розвитку гірських регіонів, рішень Краківської конференції 1998 року "Зелений хребет Центральної та Східної Європи", розвитку програми щодо Всеєвропейської екомережі в Центральній та Східній Європі, Європейської ландшафтно-конвенції, Дунайсько-Карпатських самітів тощо (www.menr.gov.ua). Крім цих важливих напрямків, чільне місце у реалізації конвенції має зайняти співпраця у сфері охорони водних ресурсів та впровадженні Рамкової директиви ЄС з водної політики, оскільки Карпати є Великим Європейським і Балтійсько-Чорноморським вододілом, а велика частина річок тече з України до країн ЄС.

Розвиток туризму, у тому числі екологічного, відновлення культури та побуту, забезпечення чіткої інфраструктури туризму також сприятиме відновленню гірських екосистем Карпат і активізує формування природоохоронної свідомості місцевого населення і численних туристів. Узгодження транспортних комунікацій дозволить побудувати зв'язок між регіонами і прискорить обмін інформацією і технологіями, а також вибрати ті комунікації, забудова і використання яких найменше впливатиме на довкілля. Посилення співпраці з місцевими органами управління та громадами країн регіону привнесе нові можливості для розвитку населення Карпатського регіону, такі як робочі місця у сфері екологічного туризму і відновленні культурних пам'яток тощо. Узгодження ж стратегії розвитку регіону прискорить обмін рішеннями щодо реалізації Карпатської конвенції і дозволить охопити проблеми всіх зацікавлених сторін; ключовим моментом в цій діяльності є формування Карпатської екомережі.

Щодо алгоритму наступних дій у створенні екомережі Карпат. В загальному вигляді, йдеться про дванадцять кроків: 1,2.Розроблення концептуальної схеми екомережі міжнародного/національного рівня, 3,4,5,6. Послідовне розроблення схем, відповідно, регіонального, обласного, районного, місцевого рівня, 7,8,9,10.Послідовне уточнення схем, відповідно, районного, обласного, регіонального та національного (так званої „Зведеної“ схеми, передбаченої законами та Генеральною схемою планування території України) рівня, і, 11.Врахування схем екомережі в діяльності міністерств, галузей, включення в документацію Генеральної схеми планування території України, 12.Узгодження схеми на міжнародному рівні. Ця діяльність має супроводжуватися наступним практичним втіленням та мати відповідну наукову-експертну підтримку.

Сучасний розвиток екологічних та геоботанічних досліджень може бути орієнтований на експертну підтримку розроблення схем екомереж (локальних, місцевих, регіональних та вищого рівня), адаптованих до конкретних умов, які можуть стати основою для просторово-планувальної діяльності, і які враховують пріоритети, пов'язані з біотою. Іншим важливим аспектом є формування переліків територій та об'єктів екомережі на основі біологічних, екологічних, геоботанічних, зоологічних та ландшафтних досліджень. При цьому мають враховуватися характеристики природної цінності ділянок і комплексів та їх потенційний статус як ключових, відновлюваних, сполучних чи буферних територій, забезпечуючи просторово - функційну цілісність екомережі. В той же час, надання науково-експертної підтримки пов'язане як з поглибленням власне екологічних досліджень, так і врахуванням соціально-економічного контексту. В цьому проявляється інтегральність екомережного підходу, його «вписаність» в реалії довкілля, і це є іманентною передумовою реалізації еколого-економічної синергії екомережі, її «природності» та «соціальності». Важливо зазначити, що при цьому має бути забезпечене впровадження екоімперативу - пріоритетності збереження та відновлення біотичних та ландшафтних компонентів та комплексів. Екомережа означає також відмову від охорони природи в вузькому розумінні і заміни її максимальним збереженням всього природного (об'єктів і процесів) та локалізацію і мінімізацію антропогенного впливу.

Література

1. Мовчан Я.І. Екомережа України: обґрунтування структури та шляхів утілення // Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь / Відп. ред. Т.В.Гардашук, Товариство "Зелена Україна". - Київ.: Стило, 1997. - 154 с.
2. Закон про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах ялицево-букових гірських лісів в Карпатському регіоні / Відомості Верховної Ради України, 2000, № 13, ст.99. - Київ, 10 лютого 2000
3. Карпати - "зелене серце" Європи / Карпатська конвенція. Український контекст. V Всеєвропейська Конференція міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи". - Київ.: КИТ, 2003. - 53 с.

4. Загальнодержавна програма формування національної екомережі на 2000-2015 рр. (2000)
5. Закон про екологічну мережу (2004)
6. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Мовчан Я.І., Вакаренко Л.П., Дубина Д.В. Як відновити баланс екосистеми? // Вісн. НАН України. - 2002. - № 10. - С 5-14
7. Мовчан Я.І. Transboundary protected areas: issues for consideration // Secretariat of the Convention on Biological Diversity, CBD Technical Series No. 15. Biodiversity for consideration in the planning, establishment and management of protected areas sites and networks. – Montreal / Kuala Lumpur: Gempita Maju Shd., 2004. - P. 82-88
8. Мовчан Я.І., Ю.Р.Шеляг-Сосонко. Шляхи втілення екомережі України // Розбудова екомережі України. - К.: Техпринт, 1999. – С. 104-111.

БОТАНІКО-ГЕОГРАФІЧНА ДІЛЯНКА "КАРПАТИ" НАЦІОНАЛЬНОГО БОТАНІЧНОГО САДУ НАН УКРАЇНИ

Мельник В.І., Баранський О.Р., Лоя В.В.

Національний ботанічний сад НАН України ім. ММ. Гришка

**Melnik V.I., Baranskiy O.R., Loya V.V. Botanic-geographical section
"Carpathians" in the National Botanical Garden**

M. M. Grishko National Botanical Garden, National Academy of Sciences of Ukraine

Botanic-geographical section "Carpathians" in the National Botanical Garden has scientific and phytosozological importance. The section is a model of the Carpathians. The populations of rare, endangered, endemic plant species there are under conservation ex situ since 1947.

Ботаніко-географічна ділянка „Карпати” розташована в східній частині ботанічного саду в урочищі Видубичі на другій правій надзаплавній терасі Дніпра. Її площа - 6 га. Горбистий рельєф місцевості з максимально-абсолютною висотою 182 м над рівнем моря, переважно північні експозиції схилів, своєрідний вологий мікроклімат стали чудовою основою для моделювання висотної поясності Карпат. До того ж штучно було насипано високе плато, на якому у значно зменшеному вигляді відтворено рельєф двох найвищих вершин Українських Карпат - П'єтроса і Говерли, що ще більше підкреслило подібність ландшафтів змодельованих Карпат до справжніх.

Рослинний покрив ділянки розпочали формувати в 1947 р. Було здійснено перші посадки дерев та чагарників. До середини 50х років було завершено посадки дерев та чагарників з метою створення моделі висотних поясів дубових, букових та ялиново-ялицевих лісів Карпат. З 1952 р. розпоча-